

Alterka – pieniądz czy dar? Projekt pieniądza społecznego

Marlena Rycombel

Instytut Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego
ORCID: 0000-0003-4971-7566

Alterka to bezodsetkowa waluta komplementarna (*complementary currency*) zwana inaczej lokalną (*community currency/local currency*). Używana była przez warszawską społeczność Wymiennik (wymiennik.org) w latach 2012–2018. Wprawdzie system istnieje do dzisiaj, jednak od 2019 roku odnotowuje się wyłącznie pojedyncze transakcje. Wartość ogółu transakcji do sierpnia 2020 roku wynosi prawie milion alterek (1 ALT w dużym uproszczeniu równa się wartości 1 PLN). Alterka przybierała postać bezgotówkowego zapisu elektronicznego rejestrowanego na międzynarodowej platformie Community Exchange System (CES) stworzonej w celu promowania i umożliwiania alternatywnych form wymiany gospodarczej. Alterka oraz inne waluty platformy CES nie stanowią prawnego środka płatniczego; emitowane są przez elektroniczną platformę CES w momencie rejestracji transakcji w systemie przez użytkowników. Główne przedmioty i usługi wymiany to: produkty hand-made, przedmioty drugiego obiegu, wegańska żywność, usługi językowe, fryzjerskie, kosmetyczne oraz masażu.

Artykuł ma za zadanie przedstawienie właściwości alterki jako waluty oraz sposobów jej konceptualizacji przez twórców i użytkowników Wymiennika. Okazuje się, że choć alterka spełnia wszystkie klasyczne funkcje pieniądza, nie jest uznawana przez liderów i użytkowników Wymiennika za pieniądz, co świadczy o moralnych znaczeniach przypisywanych tej walucie – waluta lokalna uważana jest za antytezę zglobalizowanego pieniądza oficjalnego. Liderzy inicjatyw walut lokalnych często krytykują konwencjonalny pieniądz za pomocą figur retorycznych typowych dla Simmlowskiego repertuaru (bezbarwny, bejjakościowy, bezosobowy pieniądz jako ogniwo pośredniczące, izolujące i indywidualizujące [*Pisma* 102, 109–110]). Oddolny i prywatny pieniądz lokalny stanowi formę poszukiwania mitycznej wspólnoty, a jego lokalność jest przede wszystkim wizją spójnych

i mało złożonych sieci społecznych; tęsknotą do świata niezbyt skomplikowanych struktur oraz autarkiczną próbą wyłączenia się z globalnego i nieprzejrzystego porządku ekonomii. Waluty lokalne mają być więc środkami płatniczymi krążącymi w stosunkowo niewielkich kręgach społecznych. Za potrzebą ich kreacji stoi idea tworzenia przejrzystej gospodarki oraz bunt wobec nowoczesnego pieniądza typowego dla kultury zachodniej, który stanowi budulec kolejnych ogniw skomplikowanej i nieprzejrzystej gospodarki. Misją walut lokalnych jest zrywanie łańcuchów pośredników.

Ruch ekonomiczny Wymiennik badałam w latach 2014–2015 i 2017–2018 metodą samoobserwacji uczestniczącej (przeprowadziłam 136 rejestrowanych wymian), zaangażowałam się również w wolontariat na rzecz tego systemu. Na przełomie roku 2017 i 2018 przeprowadziłam 12 indywidualnych wywiadów pogłębionych z najaktywniejszymi użytkownikami Wymiennika oraz z liderami projektu. Przystudiowałam również teksty prasowe poświęcone inicjatywie.

Waluty lokalne na świecie

W 2014 roku Grzegorz Sobiecki policzył waluty alternatywne (jest to szersze pojęcie od „pieniądza lokalnego”, określa ono bowiem wszystkie nieoficjalne prywatne waluty równoległe – społeczne, komercyjne, samorządowe). Okazało się, że za największą podaż odpowiedzialne są kryptowaluty, niemniej waluty lokalne pełnią też znaczącą funkcję we współczesnym krajobrazie monetarnym:

Tymczasem jesteśmy u progu cichej rewolucji walutowej, która z premedytacją wykorzystuje możliwości technologiczne aktywizowania ludzi i przedsiębiorczego działania w systemach wymiany. Obok oficjalnego świata pieniądza, w którym

na 249 krajów funkcjonuje 161 oficjalnych walut, istnieje równoległy świat walut alternatywnych. W tym świecie działa, według szacunku autora, nawet 6000 alternatywnych systemów wymiany wykorzystywanych aktywnie przez kilkadziesiąt tysięcy osób na świecie, a wartość krążących w nich środków sięga 9 mld dolarów, z czego kapitalizacja rynków kryptowalut to 99 proc. tej kwoty. [...] Wśród 6000 walut 80–90 proc. to lokalne systemy pieniężne [...]. Wartość wyemitowanych kryptowalut sięga 9 mld dolarów, przy czym ok. 93 proc. tej kwoty przypada na jedną kryptowalutę – bitcoina [5-7, 15].

Kryptowaluty w ostatnich latach rozwijają się dynamicznie, więc dane z 2014 roku w pewnym zakresie się zdezaktualizowały; niemniej powyższe liczby pokazują, że waluty lokalne są inicjatywami niszowymi, rozwijającymi się głównie wśród niewielkich społeczności, o czym świadczy stosunek kapitalizacji bitcoina do kapitalizacji walut lokalnych.

W Polsce odnotowano istnienie tylko dwóch walut lokalnych działających sukcesywnie przez kilka lat – jest to alterka Wymiennika oraz ruch „Zielony – polska waluta lokalna”. Dla porównania w Niemczech funkcjonują 24 waluty lokalne [Placel], podczas gdy we Francji istnieje 80 walut lokalnych [Blanc].

Alterka – pieniądz, ale nie prawny środek płatniczy

Cechą, która wyróżnia Wymiennik, jest wirtualna waluta alternatywna – alterka – krążąca między uczestnikami systemu. Alterka to waluta stworzona przeciw charakterowi współczesnego globalnego pieniądza, stąd jest ona lokalna, bezodsetkowa, oddolna oraz emitowana w momencie księgowania transakcji w systemie rozliczeniowym. Innymi słowy, alterka przybiera postać bezgotówkowego zapisu elektronicznego rejestrowanego w platformie Community Exchange System. Jest wygodna w użyciu, pozwala dokonywać transakcji poza barterem. Alterka spełnia wszystkie funkcje wymienione w klasycznej funkcjonalnej teorii pieniądza, to znaczy stanowi ona: a) środek wymiany umożliwiający niebezpośrednią wymianę jednych dóbr na inne; b) środek płatności dopuszczający odroczenie w czasie regulacji zobowiązań, dzięki czemu przepływ dóbr nie jest równoczesny z przepływem pieniądza (użytkownicy często rozliczają transakcje zbiorczo, np. raz w miesiącu); c) miernik wartości ułatwiający określenie wartości wymiennej; d) środek przechowywania wartości pozwalający na czasowe przesunięcie decyzji o wydaniu pieniędzy.

Istnienie alterki likwidowało restrykcje i niedogodności barteru, dzięki czemu Wymiennik stanowił ciekawą alternatywę dla entuzjastów różnych grup wymiany sąsiedzkiej. Wartość alterki określano autonomicznie;

użytkownicy indywidualnie wyceniali wartość swoich dóbr i usług, biorąc pod uwagę trzy czynniki: 1) czas pracy włożony w dane dobro czy usługę, 2) konwencjonalną cenę produktu/usługi na rynku oficjalnym oraz 3) wartość dobra/usługi na rynku Wymiennika. Jednym z elementów wyceny było więc porównanie ceny swojej usługi do wartości podobnych usług oferowanych na Wymienniku. Stąd oszacowana wartość wielu dóbr w systemie może zaskakiwać, jeśli porównamy ją do ceny w złotych. Na przykład bochenek chleba w sklepie kosztuje około 5 złotych, a na Wymienniku – około 20 alterek. Z kolei cena masażu na Wymienniku równała się rynkowej cenie masażu w złotych. Najważniejszy składnik miary wartości dóbr i usług stanowiła jednostka czasu; w tym zakresie Wymiennik odsłania pewne pokrewieństwo z bankami czasu. Różnica w cenie bochenka chleba w konwencjonalnym sklepie i na Wymienniku wynika więc przede wszystkim z różnicy między procesem produkcyjnym w piekarni a sposobem wykonywania produktu w warunkach domowych. Innymi słowy, rozbieżność między wyceną usług (cena taka sama jak rynkowa) a wyceną dóbr hand-made (ceny znacznie wyższe niż rynkowe) stanowi próbę docenienia produktów niepowtarzalnych, zrobionych nie na potrzeby produkcji masowej, ale na potrzeby domowej gospodarki samozaopatrzeniowej, w której nadwyżki produkcji są minimalne i mogą być przeznaczone na niszowy rynek Wymiennika. Tym samym swoistość wyceny na Wymienniku pokazuje jednocześnie tęsknotę za rzemieślniczym, samozaopatrzeniowym systemem produkcji.

O ile w sensie ekonomicznym alterka jest pieniądzem, o tyle nie stanowi ona prawnego środka płatniczego respektowanego przez państwo czy inne instytucje mogące budzić zaufanie do emitenta. To kluczowy problem Wymiennika niepozwalający systemowi na rozwój. Między innymi z tego powodu liderzy inicjatywy zachęcali, by o alterce mówić jako o „punkcie”, próbując w ten sposób chronić się przez urząd skarbowy. Część użytkowników, prowadząca w systemie regularną działalność, decydowała się swoje transakcje opisywać w platformie CES jako „wymiany”. Brak kompatybilności inicjatywy z systemem podatkowym doprowadzał do niewygodnego uczucia wśród użytkowników, że działają w szarej strefie.

Warto zwrócić uwagę, że problem prawnej regulacji walut lokalnych udało się rozwiązać innej polskiej inicjatywie „Zielony – polska waluta lokalna” powstałej w 2015 roku. Zielony otrzymał indywidualną interpretację podatkową od dyrektora Izby Skarbowej w Łodzi dostępną na stronie zielony.biz.pl, która stwierdza, że system jest programem lojalnościowym (zielony jako punkt) oraz wykorzystuje tak zwaną wielostronną wymianę barterową. Zielony został więc uznany nie tyle za innowację walutową, ile za kontynuację sprawdzonych działań biznesowych mających długą tradycję (barter, program lojalnościowy). Tym

samym dobra i usługi sprzedawane w zielonym objęte są podatkiem VAT. Lider inicjatywy Zielonego, Dariusz Brzozowiec, jest dobrze rozeznanym w światowych kuluarach walut lokalnych, dzięki czemu mógł przyjrzeć się rozwiązaniom prawnym stosowanym w innych krajach. Wymiennik z kolei był tworzony przez młodych aktywistów miejskich, niemających w zasadzie żadnych kontaktów z międzynarodowym środowiskiem walut lokalnych, z którym mogliby wymieniać się doświadczeniami.

Alterka – waluta wirtualna

Alterkę można również – dla ścisłości – zaliczyć do grona wirtualnych walut społecznościowych (*web-based community currency*). Termin ten, oddaje globalny (czyli pozalokalny) potencjał alterki, a po drugie – podkreśla rolę internetu w jej powstaniu. Platforma Community Exchange System umożliwia bowiem międzynarodową wymianę między użytkownikami systemów z całego świata – Wymiennik należy do szeregu około tysiąca różnych walut lokalnych stworzonych na internetowej platformie CES. W praktyce użytkownicy Wymiennika przeprowadzili tylko dwie międzynarodowe transakcje z użytkownikami z innych krajów. Z tego względu alterkę można nazywać walutą lokalną, gdyż wzory jej używania wskazują, że emitowana jest głównie w obrębie Warszawy.

Na początku działalności Wymiennika inicjatywę promowano hasłem „kultura daru 2.0.”. Na już nieaktualnej, bo poprzedniej odsłonie strony internetowej wymiennik.org było napisane: „W pierwotnych społecznościach powszechnie stosowano system wymiany, w którym ludzie przekazują sobie dobra lub wyświadczają przysługi, nie oczekując natychmiastowej zapłaty. Dobrowolna i nieprzerwana cyrkulacja darów w kręgu członków lokalnej wspólnoty budowała więzy społeczne i w sposób nieformalny określała wzajemne zobowiązania. Kultura daru była pierwszym modelem wymiany, poprzedzającym gospodarkę opartą na zasadzie »coś za coś« (barter) i pieniądzu towarowym. Dzisiaj, dzięki wykorzystaniu technologii informatycznych, możemy w prosty sposób rejestrować każdą transakcję. Wymiennik jest wsparciem dla lokalnej ekonomii opartej na wzajemnych przysługach, bo pozwala zachować równowagę między braniem i daniem”.

Wypowiedź ta wpisuje się rozwijający się w pierwszej dekadzie XXI wieku optymistyczny dyskurs o cybernetycznych utopiach, opisujący internet jako demokratyczne narzędzie służące do dzielenia się wiedzą i innymi dobrami. Popularne stało się wówczas mówienie o rewolucyjnym medium w kontekście narodzin interaktywnego użytkownika (wypierającego biernego konsumenta mass mediów, niuansującego kategorię „odbiorcy”), czego jaskrawym przykładem jest stworzenie przez Manuela Castellsa kategorii

„usieciowionych ruchów społecznych” (*online social movement*) [158], do których można zaliczyć Wymiennik. Niewątpliwie platformy internetowe ułatwiają księgowanie transakcji walut lokalnych, tworząc łatwo dostępne dla użytkowników bazy danych, stąd popularnym prądem stało się myślenie o internecie jako możliwej przestrzeni narodzin różnorodności bądź demokracji finansowej [Lietaer and Dunne 55], ostatnio przede wszystkim w kontekście inicjatyw monetarnych opartych na blockchainie [Friis and Glaser].

Warto też zwrócić uwagę, że domenę źródłową przenosi „kultura daru 2.0.” stanowią zwyczajnie wymiany stosowane w społecznościach przedsięwziętych. Internet przedstawia się jako medium, które umożliwia powrót do więziotwórczej i sprawiedliwej wymiany wśród lokalnych społeczności.

Alterka jako dar

W powyższym cytacie ze strony wymiennik.org zostaje powielona Maussowska teza o wspólnotowym gospodarowaniu dobrami w kulturach przedsięwziętych, zawarta w *Szkicu o darze* oraz inspirowana przede wszystkim antropologicznymi badaniami Bronisława Malinowskiego na Trobriandach. Słynny esej francuskiego socjologa to opis społeczności żyjących według zasad zupełnie różnych od wyalienowanego świata kapitalizmu; perspektywa Maussa wyrasta bowiem z tęsknoty za autarkiczną gospodarką zakorzenioną w strukturach społecznych: „Wszystko [rytuał krążenia darów – MR] jest etykietą, nie tak, jak na rynku, gdzie płaci się cenę i bierze się rzecz” [296], „Ludzie ci nie znają idei sprzedaży ani idei pożyczki, a niemniej jednak dokonują operacji finansowych i ekonomicznych, które pełnią tę samą funkcję” [256]. Mauss podkreśla, że kultura daru to „splot gospodarki, prawa i moralności” [243], w której więzi społeczne odgrywają równie ważną rolę, co ekonomiczne; innymi słowy, nie następuje fetyszycacja stosunków handlowych, która doprowadza do korozji relacji międzyludzkich. Społeczności wymieniają się między sobą różnymi dobrami, również „festynami, obrzędami, kobietami, dziećmi, świętami” [215], dzięki czemu zapewniają sobie pokój, wymianę handlową i kulturalną oraz przychylną sąsiedzką. Wymiana nie ma znaczenia wyłącznie ekonomicznego, jest „całościowym faktem społecznym”, czyli „takim, który posiada jednocześnie znaczenie społeczne i religijne, magiczne i ekonomiczne, użytkowe i uczuciowe, prawne i moralne” [Lévi-Strauss 107]. Ważnym pojęciem jest „hau”, czyli „duch rzeczy danej”. „Hau” warunkuje wymianę u Maorysów, która ma cel nie tylko ekonomiczny, lecz także moralny i duchowy. „Własność ujmowana jest jako więź duchowa” [229] i stanowi mechanizm kontrolujący proces wymiany – konieczne staje się odwzajemnianie, by nie sprzeniewierzyć się „hau” i zwrócić je nadawcy.

W tekście Maussa uderzają opozycje, wokół których jest zbudowany: kultura daru – gospodarka kapitalistyczna, więzi – zysk, wspólnota – alienacja, bezinteresowność – interesowność i tak dalej. Analiza ekonomii daru stanowi u niego pretekst do wyrażenia dezaprobaty wobec gospodarki rynkowej.

Szkic o darze niewątpliwie stał się inspiracją dla wielu antropologów, którzy pisząc z perspektywy moralnej o ekonomii daru, przeciwstawiali się gospodarce rynkowej. Stanowi również przejaw silnej dychotomii dar–towar, z której wyrasta dyskurs o alienującym nowoczesnym pieniądzu. Źródłem tego spojrzenia jest oczywiście Marksowska teoria fetyszyzmu towarowego dająca asumpt do tworzenia antropologicznych wizji kultury daru stanowiących kontrast dla utowarowionej gospodarki opłatanej siecią abstrakcyjnego i uniwersalnego miernika wartości. Konsekwencję drastycznie krytycznej refleksji nad naturą pieniądza stanowi Marksowska utopijna wizja świata bez pieniądza, który miał nastąpić po rewolucji proletariatu; pieniądz jawi się w tej myśli jako nieodłączna część systemu kapitalistycznego. Czy jednak pieniądze mają tylko właściwości alienujące?

Janusz Barański w dziele *Świat rzeczy. Zarys antropologiczny* sprzeciwia się tradycji antropologicznej posługującej się dychotomią dar–towar [355-356]. Uważa on, że drugi tryb rozumiany jest redukcjonistycznie, ponieważ towary mają znaczenie również niealienujące, na co wskazuje perspektywa antropologii rzeczy (nomen omen dyscyplina ta została zapoczątkowana przez Maussa dzięki jego analizie więziotwórczego daru; daru, który wyraża dynamiczną relację między człowiekiem a rzeczą)¹. Dychotomia ta nie pozwala również zobaczyć spektrum zjawisk, które się w niej nie mieszczą.

Badania nad ruchami walut lokalnych pokazują przecież coś zgoła odmiennego – że konstrukcja pieniądza lokalnego może skłaniać do postaw protowarzystkich i prospołecznych.

Wszyscy uczestnicy wywiadów wskazywali na personalny charakter wymiany na Wymienniku i aspekt ten waloryzowali pozytywnie. Każdy rozmówca (oprócz Małgorzaty i krótko zarejestrowanej w systemie Małgosi) przyznał, że zawarł przyjacielską

relację/przyjacielskie relacje na Wymienniku i wiele koleżeńskich. Należy jednak zaznaczyć, że system przyciąga ludzi o podobnych wartościach, otwartych i o dużym stopniu zaufania społecznego (wymiennikowicze często wpuszczają nieznanym użytkownikom do domu, przyjmują żywność i kosmetyki hand-made niekontrolowane przez sanepid i bez odpowiednich certyfikatów):

M.R.: Kim jest społeczność Wymiennika?

[Marzena]: To jest społeczność, która chce odejść od systemu, od przytłaczającej rzeczywistości, w której rządzi pieniądz. Zapomina się o tym, jak kiedyś pewne rzeczy robiło się zupełnie bez wymiany gotówkowej, że były inne relacje, bardziej zacieśnione, można było wiele rzeczy załatwić, pomóc sobie. A teraz...! Między innymi przez brak czasu ludzie zapędzeni, pochłonięci. Po prostu coś kupują i załatwiają za pieniądze, nie do końca też sobie mogą pomyśleć: „A może mój sąsiad coś umie i może mógłby mi pomóc”. Ale jeśli chodzi o społeczność... są to bardziej świadomi ludzie, którzy chcieliby poczuć właśnie taką bliskość w relacjach, że niekoniecznie coś się robi *stricte* za pieniądze, tylko też odnaleźć w tym drugie człowieka.

W wypowiedzi Marzeny szczególnie interesujący jest fakt, że posługiwanie się alterką stanowi dla niej ucieczkę od transakcji pieniężnych, a relacje na Wymienniku rozumie jako „wymianę bezgotówkową”. Trudność z rozumieniem alterki jako pieniądza jest efektem silnego dyskursu, w którym pieniądz niszczy relacje i nie przynależy do sfery więzi międzyludzkich.

Barbara z kolei zwraca uwagę, że społeczność Wymiennika tworzy... specyficzną rodzinę. Pochwała towarzyski aspekt systemu i osobowy kontekst wymian:

Jak zamawiam tort u Klementyny, to wiem, że on jest pieczony specjalnie dla mnie [...]. Gdy idziesz do sklepu, po prostu robisz zakupy. A jak przychodzą do mnie ludzie z Wymiennika, to wraca do mnie informacja: „O Boże, twoje leczo takie dobre!”. Więc jakbym wstawiła to do sklepu, to wstawiam, odbieram tam pieniądze, bo się sprzedało – koniec. A tutaj jest ta wymiana. Zbierasz sobie głaski [...] To wartość nadrzędna, że wszystko, co robimy tutaj, jest takie bardzo personalne. Wiesz, jesteście jak taka, nie wiem, no... rodzina!

Praktyki językowe użytkowników dotyczące nabywania dóbr i usług na Wymienniku wskazują pewne niezdecydowanie i nieokreśloność alterkowych stosunków ekonomiczno-towarzystkich. Do uzusu językowego wymiennikowiczów należą takie wyrażenia, jak „oddam za alterki”, „przyjmę za alterki”, które podkreślają uwikłanie wymiennikowych praktyk w stosunki ekonomiczne. Z jednej strony odwołują się do pola tematycznego zwyczajów

1 Marek Krajewski w *POPamiętane* zwraca uwagę: „W spleątym i nieprzejrzystym świecie, w którym nie mamy nawet szans na poznanie Innego, w świecie nieustającej zmiany i transformacji, potrzebujemy dobrych środków komunikacji z Innymi i nami samymi, środków podporządkowanych uniwersalnym i łatwo przyswajalnym kodom. Takimi środkami są dziś właśnie dobra materialne, towary, przedmioty codziennego użytku, ubrania, samochody, domy i ich wyposażenie, fryzury, tatuaże, kolczyki i zabawki. Nie są już one tylko prostymi statusowymi funkcjoznakami, ale wręcz przeciwnie – sposobem, za pomocą którego opowiadamy Innym o sobie, trybem, poprzez który prowadzimy dialog z samym sobą. [...] Wizja świata pozbawiona tego materialnego wymiaru jest więc nie tyle formą obrony humanistycznej wizji ludzkiej natury, ile raczej zdehumanizowaną utopią, która pozbawia jednostki narzędzi i zdolności bycia ludźmi, a więc istotami komunikującymi się i samoświadomymi” [89].

oddawania i kultury daru, a z drugiej pojawia się dookreślenie „za alterki”. Rezygnuje się z leksemu „kupować” na rzecz „wymieniać”, unika się słowa „wycena” (Iza Kaszyńska i Kasia powiedziały, że jest ono obciążone konotacją i że lepiej mówić „określanie wartości”). Użytkownicy mają niewątpliwy problem definicyjny związany z używaniem alterki – nie dziwi to, gdyż korzystanie z wirtualnej waluty społecznościowej stanowi zjawisko nowe i dopiero wymaga nazwania.

Jola nie potrafi spojrzeć na alterkę jak na pieniądź:

Czym jest dla ciebie alterka? [...]

Wartością.

Czy Wymiennik wzbogacił Twój budżet? Jeśli tak, to w jakim stopniu?

Nie, nie, bo jest bezgotówkowy.

Marzena, która stwierdziła, że cechą społeczności Wymiennika jest jej bunt wobec pieniądza, również nie określa alterki jako waluty:

Jak myślisz o alterce? Jak byś ją określiła?

Na pewno to nie pieniądź. Jakaś tam wartość, która pozwala na to, żeby coś nie było barterem, co jest dużo wygodniejsze, bo nie zawsze akurat chcemy się z konkretną osobą na coś wymieniać. Absolutnie nie traktuję alterek jako pieniądza, który pozwala mi na wzbogacenie się.

Większość respondentów myśli o alterce jako punkcie: „[Małgosia]: Alterki? Tłumaczę, że to są punkty, które wymieniasz jak w grze. Że masz taką grę w rzeczywistości: coś zrobisz, masz punkty. Te punkty możesz wykorzystać na inne rzeczy”.

Mamy do czynienia ze swoistym paradoksem. Alterka bezsprzecznie jest pieniądzem i spełnia wszystkie klasyczne funkcje pieniądza. Większość użytkowników, najpewniej ze względu na więziotwórczą specyfikę alterki, nie rozpatruje jej jednak w tych kategoriach. Wiąże się to pewnie z dominującym społecznie dyskursem na temat pieniądza i jego cech. Tradycyjna myśl europejska niesłychanie krytycznie odnosi się do zjawiska wymiany pieniężnej, począwszy od Arystotelesa, piewcy niezależnych gospodarstw domowych wolnych od handlu (model autarkii), przez Tomasza z Akwinu gardzącego lichwą, a skończywszy na Karolu Marksie czy Georgu Simmlu, który przenikliwie opisywał właściwości pieniądza (stosując przy tym antytetyczny opis nowoczesności charakterystyczny dla klasyków teorii modernizacji – Durkheima, Marksa, Eliasa, Webera – w którym społeczeństwa przednowoczesne znacząco różnią się od społeczności przemysłowych [Karus]). W myśli Simmelowskiej pieniądź kwantyfikuje, rozluźnia związki rodzinne, zamienia stosunki nieformalne i bezinteresowne w formalne i interesowne, emocjonalne w racjonalne, a to, co subiektywne i jakościowe – w obiektywne i ilościowe. W wizji niemieckiego filozofa pieniądź

stanowi narzędzie bezosobowe, zimne oraz neutralne – używanie go w bliskich relacjach staje się więc problematyczne. Spadkobiercą myślenia o pieniądzu jako zagrożeniu dla moralności jest chociażby Michael Sandel wykorzystujący subtelną retorykę paniki moralnej w książce *Czego nie można kupić za pieniądze* czy David Graeber piszący w *Długu*: „Co się dzieje z taką ekonomią, kiedy ludzie zaczynają posługiwać się mierzącymi godność pieniędzmi do kupowania jajek i płacenia za wizyty u fryzjera? Jak pokazują historia starożytnej Mezopotamii i świata śródziemnomorskiego, proces ten prowadzi do głębokiego – i trwałego – kryzysu etycznego” [248].

Alterka jako pieniądz społeczny

Należy jednak pamiętać, że ów „dar” na Wymienniku przybiera głównie postać pieniądza, który pomaga dokładnie określać wzajemne zobowiązania. Precyzyjna kalkulacja nie należy w tradycji myśli europejskiej do sfery bliskich relacji, stanowi wręcz jej przeciwieństwo [Zelizer 20-29], natomiast na Wymienniku wartości dóbr i usług określane są w sposób staranny, choć nie pedantyczny. Trzeba mieć na uwadze, że dokładność wyceny na Wymienniku jest ograniczona, żaden użytkownik nie określa jej w częściach dziesiątych czy setnych: „Tam, gdzie rzeczy ujmują się od strony ich stosunków bezpośrednich – a więc nie redukuje się ich do pieniądza jako wspólnego mianownika – tam często pojawia się zaokrąglenie, równoważenie jednostki inną jednostką” [418]. Brak tego typu dokładności wynika również z tego, że skala Wymiennika jest niewielka i nie opiera się na produkcji masowej, stąd taka ścisłość w kalkulacji nie ma sensu ekonomicznego.

Na Wymienniku zasadę wzajemności realizuje się w pieniężny sposób, a pieniądź skutkuje pojawieniem się „człowieka rachującego”, o którym pisze George Simmel w opus magnum *Filozofia pieniądza* [419]. Nowoczesna gospodarka pieniężna, budująca coraz bardziej skomplikowane łańcuchy powiązań, „nauczyła określać każdą wartość co do feniga, wprowadziła w treści życiowe więcej precyzji i dokładności [Pisma 114]. Mimo personalnych relacji między użytkownikami warszawskiego systemu na Wymienniku dominuje jednak ekonomiczny, nie społeczny aspekt wymian, a głównym celem przedsięwzięcia jest wymiana dóbr i usług. Nawiązywanie bliskich relacji stanowi skutek uboczny zaangażowania w alternatywny system:

[Agnieszka]: Umówmy się, na tyle osób, które znam [na Wymienniku – M.R.] – większość to są moi znajomi z Wymiennika, a nie jacyś moi dobrzy przyjaciele, tacy, wiesz, od serca. Jestem świadoma tego, że dla wielu osób to jest po prostu transakcja i ja muszę stanąć na wysokości zadania jako ktoś, kto coś oferuje albo bierze.

W związku z tym alterka nie jest ani darem, ani europejskim alienującym pieniądzem – jest bytem pomiędzy. Waluty lokalne, ze względu na ograniczony obszar funkcjonowania, umożliwiają tworzenie małych przejrzystych wspólnot wymiany, a głównym mechanizmem kontroli jest zaufanie. Oszustwo nie stanowi łatwego zadania, ponieważ użytkownicy do pewnego stopnia znają się między sobą i podejrzanе zachowanie szybko zostaje zdemaskowane. Choć towarzyski aspekt wymian to znaczący element systemu, główną motywacją do uczestnictwa w warszawskiej wymianie alternatywnej była chęć zwiększania ekokonsumpcji (produktów ręcznie robionych, wegańskiej żywności, „naturalnej” chemii domowej i kosmetyków), co jednocześnie doprowadziło do konsolidacji grupy społecznej zainteresowanej ekologicznym stylem życia [Rycombell].

Fenomen alterki pozwala spojrzeć z dystansu na impas dychotomii dar–towar oraz umożliwia myślenie o pieniądzu nie tyle jako o kapitalistycznym narzędziu, ile jako o dobru społecznym, które może być demokratycznie i oddolnie kształtowane. Studium Wymiennika otwiera również wyobraźnię ekonomiczną oraz pokazuje plastyczność pieniądza. Ruchy walut lokalnych uświadamiają, że narzędzie, jakim jest pieniądz, to konstrukcja, którą można budować na wiele sposobów. Uświadamiają one też, że nie ma jednego pieniądza – są różne ich rodzaje. Twórcy i pomysłodawcy walut lokalnych wychodzą z założenia, że pieniądz nie ma właściwości uniwersalnych: jego funkcje są pewnym konstruktem społecznym, które można dopasowywać do społecznych potrzeb. Pojawia się pytanie: czy może to użytkownicy pieniądza definiują jego charakter, czy to pieniądz i jego konstrukcja definiuje użytkowników?

Przyczyny upadku

Tworzenie alternatyw finansowych nie jest łatwe, o czym świadczy mała skala Wymiennika oraz jego upadek. Najważniejszą przyczyną porażki systemu był rozpad zespołu kierującego inicjatywą, który pracował głównie na zasadzie wolontariackiej (wynagrodzenia alterkowe były symboliczne), co doprowadziło do wyczerpania aktywistycznego animuszu. Mimo starań

liderów inicjatywy o grant Urzędu Miasta Warszawa finansowanie trwało krótko i ostatecznie zrezygnowano ze współpracy, motywując decyzję kontrowersyjnością używanej w systemie jednostki rozrachunkowej. Ponadto liderzy przedsięwzięcia nie utrzymywali kontaktów z twórcami zagranicznych inicjatyw walut lokalnych, dzięki którym mogliby uzyskać wiedzę dotyczącą prawnej regulacji walut lokalnych (niektóre systemy działają z powodzeniem od kilkunastu lat, a najsłynniejszy szwajcarski WIR – od 1934 r.).

Płynność alterki była niska; po upadku kierownictwa Wymiennika (2015) problem małej różnorodności dóbr zaczął rosnąć. Od 2017 roku zaobserwowałam w systemie inflację z wartości nominalnej dóbr oferowanych, która mogła pojawić się między innymi dlatego, że ceny na Wymienniku nie były w żaden sposób regulowane ani wyznaczane czy sugerowane przez liderów. W systemie pojawił się użytkownik, który będąc świadomy obecności wielu użytkowników z nadwyżką alterek na koncie (niemogących znaleźć w pewnym momencie ciekawych dla siebie ofert) oraz wykorzystując fakt powolnego upadku systemu, zaczął oferować pożądanе przez społeczność dobra i usługi po cenach wyjątkowo zawyżonych, nawet podwojonych. W reakcji na styl jego działania inni użytkownicy zaczęli odpowiednio zawyżać ceny swoich produktów. W ostateczności doprowadziło to do sytuacji, w której używana książka (względna nowość wydawnicza) w 2014 roku kosztowała 10–20 alterek, a w 2019 roku – już 40–60 alterek.

Wewnętrzna niestabilność systemu odgrywała ważną rolę w jego upadku, niemniej do czasu istnienia grupy zaangażowanych aktywistów była ona do pewnego stopnia ograniczana za pomocą promowania systemu czy organizowania cyklicznych spotkań społeczności. By tego typu systemy mogły prosperować, wymagają silnego zespołu, prawnego uregulowania, wsparcia instytucjonalnego oraz zaufania społecznego. Wymiennik powstał ponadto na fali krytyki systemu finansowego po kryzysie 2008 i 2012 roku, a siła tej narracji i oporu zmalała – w 2017 roku Polska odnotowuje najniższą od 26 lat stopę bezrobocia, a FTSE Russel łączy Polskę do krajów rozwiniętych. Od 2019 roku Wymiennik używany jest tylko przez pojedynczych użytkowników.

Lista prac cytowanych

Barański, Janusz. *Świat rzeczy. Zarys antropologiczny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.

Blanc, Jérôme. “Territorial Dynamics of Local Currencies in France: Results from the First National Survey”. *Development Today: Accumulation, Surveillance, Redistribution*, 18-21 July 2020, SASE’s 32nd Annual Conference (Virtual).

Castells, Manuel. *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*. Translated by Olga Siara, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013.

Friis, Gustav, and Florian Glaser. “Extending Blockchain Technology to Host-Customizable and Interoperable Community Currencies”. *International Journal of Community Currency Research*, vol. 22, 2018, pp.71-84.

Graeber, David. *Dług. Pierwsze pięć tysięcy lat*. Translated by Bartosz Kuźniarz, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2018.

Karalus, Andrzej. "Georg Simmel's »The Philosophy of Money« and the Modernization Paradigm". *Polish Sociological Review*, vol. 204, no. 4, 2018, pp. 429-445.

Krajewski, Marek. *POPamiętane*. Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, 2006.

Lévi-Strauss, Claude. "Zasada wzajemności". Translated by Kazimierz Korab, *Współczesne teorie wymiany społecznej. Zbiór tekstów*, edited by Marian Kempny, and Jacek Szmatka, Wydawnictwo PWN, 1992, pp. 107-130.

Liettaer, Bernard, and Jacqui Dunne. *Rethinking Money. How New Currencies Turn Scarcity into Prosperity*. Berrett-Koehler Publishers, 2013.

Mauss, Marcel. "Szkic o darze". *Socjologia i antropologia*, translated by Krzysztof Pomian, Wydawnictwo KR, 1973, pp. 107-168.

Place, Christophe, et al. "Swiss Currency Systems: Atlas, Compendium and Chronicle of Legal Aspects". *International Journal of Community Currency Research*, vol. 22, pp. 85-104.

Rycombel, Marlena. "Alterka – waluta buntu? O społeczności »Wymiennik« używającej pieniądza lokalnego". *Przegląd Kulturoznawczy*, vol. 41, no. 3, 2019, pp. 329-345.

Sandel Michael. *Czego nie można kupić za pieniądze*. Translated by Anna Chromik, and Tomasz Sikora, Kurhaus Publishing, 2016.

Simmel, Georg. *Filozofia pieniądza*. Translated by Andrzej Przyłębski, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 1997.

---. *Pisma socjologiczne*. Translated by Małgorzata Łukasiewicz, Oficyna Naukowa, 2008.

Sobiecki, Grzegorz. "Walut świata równoległe". *Kwartalnik nauk o przedsiębiorstwie*, vol. 4, 2014, pp. 5-17.

Zelizer, Viviana. *The Purchase of Intimacy*. Princeton University Press, 2007.

Abstract

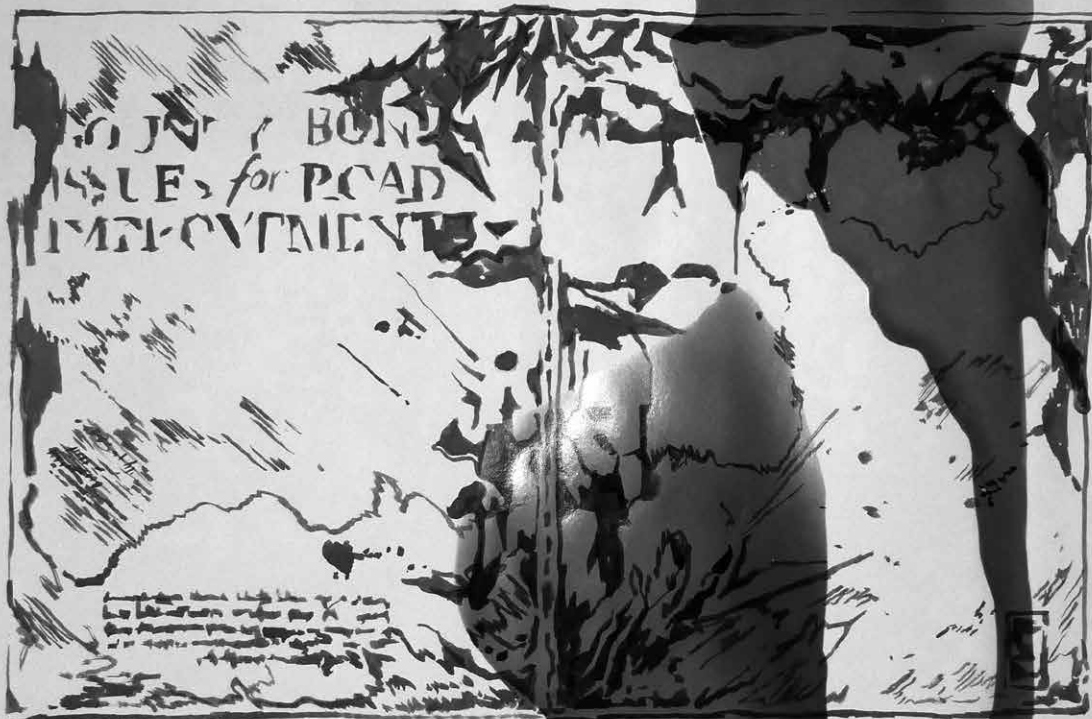
Alterka – Money or a Gift? The Social Money Project

Marlena Rycombel

This article presents the structural properties of *alterka* (the local currency of Warsaw) and the ways of conceptualizing *alterka* by the creators and users of Wymiennik [Exchanger] platform, where transactions in an alternative currency are registered. Although *alterka* fulfills the classic functions of money, it is not recognized by the leaders and users of the Exchanger as such, which points to the contradictory moral meanings ascribed to official money and

local currency. *Alterka* is understood as a tool for establishing fairer economic and social relationships, and even as a gift. The author describes the scale of the local currencies movements around the world and the reasons for the collapse of the Warsaw initiative.

keywords: alternative currency, local currency, theory of money, social movements



Discipline, Monopoly,
Furry Fandom
and the logic of
Economic Growth.